

**MASARYKOVA UNIVERZITA V BRNĚ,
PEDAGOGICKÁ FAKULTA**

**SEMINÁŘ K ÚVODU DO PEDAGOGIKY A PEDAGOGICKÉHO MYŠLENÍ
1.SEMESTR**

Téma seminární práce: Výchova (edukace)

**Vyučující: mgr. mgr. Kateřina Vlčková
Zpracovala: Daniela Kolačná**

20.11.2004

OBSAH:

1. ÚVOD.....	3
2. POJETÍ VÝCHOVY.....	4
3. CÍLE VÝCHOVY.....	4
3.1 Individuální a sociální cíle.....	4
3.2 Obecné a specifické cíle.....	5
3.3 Materiální a formální cíle.....	5
3.4 Adaptační a anticipační cíle.....	5
3.5 Teoretické a praktické cíle.....	5
3.6 Autonomní a heteronomní cíle.....	5
4. HLAVNÍ RYSY VÝCHOVY.....	5
5. ČINITELÉ VÝCHOVY.....	6
5.1 Pedagog.....	7
5.2 Vychovávaný jedinec.....	8
5.3 Výchovné prostředky.....	8
6. ORGANIZAČNÍ FORMY VÝCHOVNĚ- VZDĚLÁVACÍHO PROCESU.....	9
6.1 Frontální vyučování.....	9
6.2 Hromadné vyučování.....	9
6.3 Individuální vyučování.....	9
7. DĚDIČNOST – PROSTŘEDÍ – VÝCHOVA NÁZORY NA ÚČINNOST VÝCHOVY.....	10
7.1 Přeceňování výchovy.....	10
7.2 Podceňování výchovy.....	10
7.3 Výchovný optimismus.....	10
7.4 Výchovný realismus.....	11
8. SLOŽKY VÝCHOVY.....	11
8.1 Složka rozumová.....	11
8.2 Složka citová.....	11
8.2 Složka volní.....	11
9. ZÁVĚR.....	12
POUŽITÁ LITERATURA.....	13

1. ÚVOD

Výchova provází lidstvo od nepaměti. Již na prahu dějin se setkáváme se snahou působit na vědomí člověka. Tato činnost se postupně institucionalizovala a vznikla pedagogická teorie jako odraz výchovných jevů a zákonitostí a současně jako nástroj, který napomáhá racionálně organizovat i zabezpečovat výchovu mládeže i dospělých.

S výchovou se setkáváme na každém kroku: ve školách i v mimoškolních organizacích, na pracovištích, ve společenských organizacích, ale hlavně by se měla uskutečňovat v rodině.

2. POJETÍ VÝCHOVY

Současné pojetí výchovy je výsledkem dlouhého hledání optimálního výchovně-vzdělávacího modelu, který by v sobě integroval pedagogické tradice s výchovnými potřebami moderní společnosti.

Výchova je proces záměrného působení na osobnost člověka s cílem dosáhnout pozitivních změn v jejím rozvoji.

- Někteří autoři chápou výchovu jako plně řízený proces ovlivnění „nehotového“ člověka pedagogem, který má snahu podřídít člověka normám společnosti (R. Hubert, J. Leif).
- Jiní akcentují úlohu samotného vychovávaného jako subjektu vlastního formování a zvýrazňují podíl osobnosti na vlastním utváření (J. J. Rousseau, J. Dewey).
- Třetí proud vychází při vymezení výchovy z interakce mezi pedagogem a žákem. To je vzájemné pojetí učitele a žáka. Interakční pojetí obohatilo pedagogiku o tyto pohledy: učitel napůsobí na celou třídu stejně, ale s jednotlivými žáky jedná individuálně. Nemůže výuku posuzovat jen podle výsledků, musí vědět, jakými postupy se k nim dospělo. Výsledek žáka závisí také na vztahu mezi ním a učitelem.

NOVÝ POJEM VÝCHOVY-EDUKACE

Někteří teoretici začínají u nás používat termín edukace. Označují jím souhrnně tradiční pojem výchova a vzdělávání, který je z různých důvodů nešikovný. Především proto, že vyděluje složku výchova a vzdělávání, ačkoliv se obě složky v reálném procesu prolínají.

3. CÍLE VÝCHOVY

Nejdůležitější ve výchově i v lidském životě je hodnotová orientace. Člověk nemá měnit sebe sama nahodile a jednostranně, ale na základě zkušeností a smysluplných hodnot.

Dělení cílů výchovy:

3.1 INDIVIDUÁLNÍ A SOCIÁLNÍ CÍLE

Tvoří základní alternativu v zaměření pedagogické práce. Jde zde o osobní rozvoj jedince, o jeho prospěch a uplatnění. Sociální cíl má zajistit, aby se jedinec svým působením stal co nejprospěšnější společností a aby byl schopen odpovědně plnit své sociální role.

3.2 OBECNÉ A SPECIFICKÉ CÍLE

Sledujeme je při každé činnosti. Cíle obecné jsou společné veškeré výchově (plný a mnohostranný rozvoj jedince, formování charakteru a chování atd.). Specifické cíle mají zajistit osvojení konkrétních vědomostí, dovedností, návyků a navození postojů, potřeb a zájmů.

3.3 MATERIÁLNÍ A FORMÁLNÍ CÍLE

Materiální cíle (informativní) se orientují na osvojení konkrétní učební látky (materie). Formální cíle (formativní) mají za úkol rozvoj schopností. Učební látka se chápe jako prostředek jedincova formativního rozvoje. Například matematické učivo je prostředkem rozvoje logického usuzování, zpěv a hra na hudební nástroj se pojímá jako prostředek rozvoje estetického vkusu. Formativní koncepce vychází z psychologické teorie transferu (přenosu) schopností při osvojování vědomostí a dovedností.

3.4 ADAPTAČNÍ A ANTICIPAČNÍ CÍLE

Hovoříme o nich podle zaměření výchovy k přítomnosti nebo budoucnosti. Adaptací rozumíme v pedagogickém procesu přizpůsobení jedince stávajícím podmínkám, to je ekonomice, technice, vědě i kultuře. Anticipací rozumíme přípravu jedince pro podmínky budoucí společnosti, kterou má svou aktivní činností přetvářet. Pouhá výchovná adaptace skrývá nebezpečí pedagogického konzervatismu. Jedinec může být spjat se soudobým světem natolik, že přestane být schopen vidět nové přístupy, natož je pak aktivně prosazovat.

3.5 TEORETICKÉ A PRAKTICKÉ CÍLE

Těžištěm teoretických cílů je systém vědomostí a podstata cílů praktických tkví v kvalitních dovednostech a návycích. Pedagogika odmítá jak jednostranný teoretismus, tak jednostranný praktikismus.

3.6 AUTONOMNÍ A HETERONOMNÍ CÍLE

Autonomní cíl je takový cíl, který si při výchově stanoví sám vychovávaný jedinec. Heteronomní cíle jsou určovány jinými činiteli, jako je stát, skupina, pedagog nebo rodiče.

4. HLAVNÍ RYSY VÝCHOVY

Výchova je permanentní, univerzální a mnohostranně orientovaná. Jejím základním rysem je tedy *permanentní charakter*. Akcelerace společenského vývoje stále více vyžaduje celoživotní rozvíjení ve shodě s proměnami životního

prostředí, aby byl jedinec schopný úspěšně plnit své základní sociální role v nových podmínkách.

Permanentní výchova předpokládá propojit obě základní formy výchovy, to je výchovu druhým jedincem (*heteroedukaci*) a sebevýchovu (*autoedukaci*).

V mládí převažuje heteroedukace, ale ta by měla co nejrychleji směřovat k úspěšné sebevýchově tak, aby jedinec byl schopen samostatně organizovat svůj další život.

Moderní výchova je výchova *univerzální*. Dotýká se každého prakticky v každé životní situaci.

S proměnami současného světa souvisí *internacionalizace a globalizace výchovy*. Projevuje se to například zde:

- Uzavírání mezinárodních dohod v oblasti výchovy a vzdělávání
- Společnými mezinárodními edukačními projekty
- Mezinárodními výměnami učitelů a studentů
- Tvorbou mezinárodních učebnic
- Mezinárodním uznáváním kvalifikačních certifikátů
- Srovnáváním edukačních výsledků v různých zemích

V pluralistické společnosti existuje i *pluralita* iniciátorů výchovy, pluralita výchovných cílů, obsahů, forem, metod a prostředků. Pluralita je princip vzdělávací politiky, podle něhož mají být ve vzdělávací soustavě zabudovány možnosti pro volbu rozdílných vzdělávacích drah jednotlivce.

Rozvíjí se také potřeba určité *integrace dílčích výchovných procesů*, aby nedocházelo k rozporuplnému výchovnému působení jak jednotlivých iniciátorů, tak i výchovných institucí.

Typickým znakem současné výchovy je její *mnohostranná orientace*.

Moderní demokratická a pluralitní výchova usiluje o mnohostranný rozvoj jedince a to v několika směrech:

- Připravit jedince pro základní sociální role
- Rozvíjet základní psychické a fyzické kvality jedince
- Rozvíjet jedince v jednotlivých oblastech kultury (v oblasti filosofie, vědy, techniky, umění, morálky, práva a politiky aj.)

5. ČINITELE VÝCHOVY

Pedagogický proces je stálou interakcí mezi pedagogickým pracovníkem a vychovávaným jedincem nebo skupinou, který probíhá za působení nejrozmanitějších výchovných prostředků. Účinnost tohoto procesu závisí na kvalitách pedagogovi osobnosti a jeho činnosti, na předpokladech a aktivitě vychovávaného jedince i na vhodnosti a míře nasazených prostředků.

5.1 PEDAGOG

Pedagogem může být rodič, učitel, vychovatel, lektor, kulturní pracovník, vedoucí pracovník atd. Na pedagogově kvalitách závisí průběh i výsledek celého výchovně-vzdělávacího procesu, nese odpovědnost za jeho účinnost a úspěšnost. Pedagog je iniciátorem a organizátorem výchovného procesu a současně hodnotí dosahované výsledky. Koncipuje obsah výchovně-vzdělávací činnosti ve shodě s výchozími pedagogickými dokumenty, rozhoduje o nasazení vhodných prostředků, forem a metod. Pedagog nese odpovědnost za rozvoj svěřenců, za jejich přípravu na budoucí sociální role. Svou prací se podílí na společném cíli celé naší společnosti optimálně rozvíjet novou generaci. Základní kvality, které by měly charakterizovat osobnost pedagoga, můžeme rozdělit do několika skupin:

- **Pedagogova hodnotová orientace**

Síla pedagogova přesvědčení, jeho živý příklad a jeho každodenní chování jsou nejsilnějším nástrojem rozvoje hodnotové orientace žáků.

- **Teoretické i praktické odborné vzdělání**

Východiskem tohoto vzdělání je teoretické studium určitého souboru vědních disciplín daného oboru, a to jak profilových, tak aplikovaných. Důležitá je i jeho široká praktická zkušenost v daném oboru, stále obohacována aktivní činností.

- **Hluboké pedagogické vzdělání**

To zahrnuje dějiny výchovy, obecnou pedagogiku i s jejími příbuznými obory (filosofie výchovy, pedagogická psychologie a sociologie, biologie, školní hygiena atd.), didaktiku, teorii i metodiku oboru.

- **Praktické, pedagogické, didaktické a metodické dovednosti a návyky**

Umožňují pedagogovi přenést poznatky pedagogické teorie do bezprostřední výchovné praxe. Nedostatky v tomto směru jsou jednotvárnost, uniformita a stereotypnost ve výchovně-vzdělávacím procese.

Z hlediska dovedností a návyků, které zabezpečují účinné pedagogické působení, hrají významnou roli tři skupiny těchto kvalit:

- a) komunikativní dovednosti
- b) organizátorské dovednosti (např. tvořivě využívat metod a prostředků a nacházet řešení i ve složitých situacích)
- c) rétorické dovednosti (povyšují kulturu pedagogického působení, zvyšují jeho účinnost a stimulují i úroveň projevů vychovávaného jedince)

V pedagogickém procesu se uplatňuje mnoho rysů pedagogické osobnosti, které kladně ovlivňují výchovný proces. Patří sem např.: tvořivost, zásadový morální

postoj, pedagogický optimismus, takt a klid, pedagogické zaujetí, hluboký přístup k žákům, přísná spravedlnost.

5.2 VYCHOVÁVANÝ JEDINEC

Předpoklady jedince pro úspěšnou výchovu jsou fyzické a psychické. Mezi fyzické předpoklady patří požadavky týkající se celkové tělesné zdatnosti a zdraví, významné jsou požadavky na citlivost smyslových orgánů a na motorickou citlivost.

Zvláštní pozornost bývá věnována psychickým předpokladům, především schopnostem a nadání pro určitou činnost. Schopnosti se chápou jako podmínka rychlého a úspěšného osvojování vědomostí, dovedností a návyků. Samo osvojování vědomostí a dovedností však není bez vlivu na soubor žákovských schopností.

Významným činitelem, který determinuje výchovu každého jedince, je také jeho sociální situace. Jedinec je začleněn do rodiny, je vázán mnoha svazky s různými společenskými a zájmovými organizacemi. Tyto sociální vazby mohou na jedné straně vzdělání a výchovu motivovat pozitivně, na druhé straně však mohou do nich zasahovat rušivě, např. svými názory, postoji a životními stereotypy).

Vedle fyzických, psychických a sociálních faktorů ovlivňuje výchovu také dosavadní vzdělanostní úroveň. Výchova většinou navazuje na dosavadní všeobecné i odborné vzdělání, získaných v rodině nebo na předchozích školských stupních. Tato okolnost může být pro další výchovu příznivá i nepříznivá. Příznivá je za předpokladu, že dosavadní vědomosti, dovednosti a návyky jsou na úrovni, která je žádoucí z hlediska další výchovně-vzdělávací činnosti. Není-li tomu tak, tvoří-li dosavadní vědomosti, dovednosti, návyky, postoje i názory překážku ve výchově, bývá překonání této překážky někdy obtížnější než sama další výchova a další vzdělávání.

5.3 VÝCHOVNÉ PROSTŘEDKY

Výchova se uskutečňuje za využití rozmanitých prostředků, které působí jak intencionálně (tj. přímo, záměrně), tak funkcionálně (tj. nepřímo a pro vychovávaného jakoby běžně).

Základním prostředkem intencionální výchovy je vyučování. Vyučováním rozumíme systematickou výchovně-vzdělávací činnost ve vyučovací jednotce, při které se rozvíjejí u žáků vědomosti, dovednosti a schopnosti a stimulují se jejich postoje ke skutečnosti.

Druhým základním prostředkem je pedagogicky adaptované prostředí.

Výchovným činitelem je zde materiální vybavení (odpovídající po stránce účelové, hygienické i estetické), sociální atmosféra (kultura mezilidských vztahů) a životní pracovní režim v tomto prostředí navozený (soubor norem, jimiž se řídí život a práce v dané instituci).

V moderní pedagogice vystupují v úloze výchovných prostředků stále více do popředí hromadné sdělovací prostředky, jako je tisk, rozhlas, film a televize. Tyto prostředky vychovávají jak intencionálně, tak funkcionálně.

Hra jako výchovný prostředek má rozhodující úlohu v předškolním věku, kde tvoří základní formu dětské činnosti.

Dalšími výchovnými prostředky může být umění, sport a tělovýchovná aktivita a kolektiv. Kolektiv je organizovaná skupina jedinců, která má jasný cíl své činnosti a vnitřní dělbu úkolů a funkcí.

6. ORGANIZAČNÍ FORMY VÝCHOVNĚ-VZDĚLÁVACÍHO PROCESU

Ve velmi pestrých organizačních formách, které se vyvinuly až do současné doby, lze vyčlenit jako základní proudy tyto:

6.1 FRONTÁLNÍ VYUČOVÁNÍ

Frontální vyučování znamená hromadné vyučování. Učitel pracuje s vymezenou skupinou žáků (s celou třídou) plánovitě, soustavně a v určeném čase (v souladu s rozvrhem hodin). Každá vyučovací hodina má svůj dílčí didaktický cíl. Procesy vzájemného působení a komunikace jsou založeny na osobním kontaktu se třídou. Dochází k různorodému, přímému i nepřímému vzájemnému působení učitele a stále skupiny žáků. Poměrná stálost pedagogického vedení umožňuje, že učitel poznává žáky, úroveň jejich vývoje i jejich specifické zvláštnosti. Má možnost uplatňovat individuální přístup.

6.2 SKUPINOVÉ VYUČOVÁNÍ

Skupinovým vyučováním chápeme takovou organizační formu, kdy se vytvářejí malé skupiny žáků (3-5členné), které spolupracují při řešení společného úkolu. Využívá sociální vztahy mezi žáky jako nedílné aspekty výchovně-vzdělávací činnosti. Umožňuje vytvářet interaktivní situace, a tak podporovat příznivou atmosféru pro učení žáků.

6.3 INDIVIDUÁLNÍ VYUČOVÁNÍ

Princip individualizace spočívá v tom, že práce je přizpůsobena každému žáku na základě poznání jeho možností. Jejím smyslem je vytváření takových situací, které každému žákovi umožní nalézt optimální možnosti pro vlastní učení a vzdělávání.

Další organizační formou jsou také domácí učební práce žáků (domácí úkoly) nebo organizační formy vyučování v rozličných prostředích (např. exkurze).

7. DĚDIČNOST – PROSTŘEDÍ – VÝCHOVA NÁZORY NA ÚČINNOST VÝCHOVY

Rozvoj jedince je celoživotní proces determinovaný několika faktory. To znamená, že na rozvoj jedince působí tyto důležité faktory:

- dědičnost
- prostředí, ve kterém dítě vyrůstá
- výchova

Tyto vlivy se navzájem prolínají a společně hrají důležitou roli v rozvoji každého jedince. Velmi významná je podmíněnost biologická, která je dána specifikou genetické výbavy daného organismu (fyzické rysy – podoba, typ nervové soustavy, vlohy). V průběhu života pak působí na rozvoj jedince prostředí a výchova.

Účinnost výchovy je v podstatě míra vlivu výchovy na rozvoj osobnosti jedince. V průběhu historického vývoje se vytvořilo několik stanovisek, která charakterizují úlohu výchovy ve vývoji člověka značně rozdílně.

7.1 PŘECEŇOVÁNÍ VÝCHOVY (výchovní idealismus)

Toto stanovisko přisuzuje výchově zásadní místo ve vývoji člověka. Předpokládá, že člověk je utvářen pouze z vnějšku působením výchovy, klade důraz jenom na prostředí, podceňují dědičnost. Představiteli jsou například Helvecius, Diderot (18.st.), utopičtí socialisté (19.st.) – hovořili o všemocnosti výchovy. Dalším představitelem tohoto směru je John Lock (17.st.), který prohlásil, že lidská duše je při narození jako prázdná nepopsaná deska (TABULA RASA) a právě výchova je jediným činitelem, který člověka utváří.

7.2 PODCEŇOVÁNÍ VÝCHOVY (výchovní pesimismus)

Zakladatelem tohoto stanoviska je francouzský filosof 18. století Jean Jacques Rousseau, který své stanovisko k přirozenosti člověka a k přirozené výchově vyjádřil v proslaveném pedagogickém románu Emil neboli o vychovávání. Rousseau se domníval, že dítě se musí rozvíjet volně, přirozeně, stranou od světa i od ostatních lidí, kteří by je mohli nesprávně ovlivnit. Představitelé tohoto směru považovali za rozhodující pro člověka to, co je mu vrozeno. Výchově nepřikládali žádný význam = PRINCIP PŘIROZENÉ VÝCHOVY.

7.3 VÝCHOVNÝ OPTIMISMUS

To je stanovisko, které přiměřeně zdůrazňuje význam výchovy k životě člověka. Kritizuje přeceňování i podceňování výchovy jako jednostranná krajní hlediska (extrémy). Představitelem byl již Jan Amos Komenský, který přirovnával výchovu k zacházení s velice ušlechtilým materiálem,

k opracovávání drahých kamenů, které teprve broušením a hlazením získávají krásu a třpyt.

7.4 VÝCHOVNÝ REALISMUS

K tomuto pojetí se přiklání dnešní výchova. Současní pedagogové chápou, že výchova je složitý proces cílevědomého rozvíjení člověka, je vzájemným působením objektu (vychovávaný) a subjektu (vychovávající) výchovy.

8. SLOŽKY VÝCHOVY

Osobnost chápeme v průběhu výchovného procesu jako fyzický a psychický celek. Jednotlivé složky osobnosti (rozumová, citová, volní) nelze od sebe oddělit. Z hlediska hlubšího proniknutí do podstaty výchovy bude ale výhodné, když je budeme sledovat jednotlivě.

8.1 SLOŽKA ROZUMOVÁ

Představuje kvalitativně nejvyšší složku. Fyziologickým základem jsou reflexivní procesy v mozkové kůře. Mozek představuje nejvýše organizovanou hmotu. Utváření rozumové složky má v zásadě dva úkoly:

- a) vytváření vědomostí
- b) rozvíjení myšlení

Vzhledem k úžasnému tempu v narůstání poznatků není možné v rámci vzdělávacího procesu zvládnout všechny tyto znalosti. Každý člověk je proto nucen osvojovat si poznatky v průběhu celého života. Proto je nutné v rozvoji rozumové složky klást větší důraz na aktivní myšlení.

8.2 SLOŽKA CITOVÁ

Silnější citové projevy jsou doprovázeny fyziologickými změnami, např.: červenání tváří, zúžený dech, zrychlený tep... Ve výchově jde hlavně o rozvoj vyšších citů (estetické, morální, intelektuální, vlastenectví, světonázorové citění...). Základním úkolem citové výchovy je vytvoření celkového kladného citového postoje k lidem, k životu a rozvíjení citlivosti k mravním a estetickým hodnotám. Je třeba, aby jedinec citem rozpoznal dobro, zlo, ušlechtilost a hrubost, krásu a nevkus. Pro zdravý citový rozvoj je velmi důležité vhodné rodinné prostředí.

8.3 SLOŽKA VOLNÍ

Volní jednání probíhá od momentu vzniku a vytyčení cíle, přes fázi posuzování a boje motivů až ke konečnému rozhodnutí a realizaci činnosti. Hlavním úkolem výchovného ovlivňování volní složky je vytvořit u jedince základní volní kvality. Jde především o výchovu k aktivitě a iniciativnosti, k samostatnosti a

nezávislosti, k houževnatosti a vytrvalosti činnosti. Důležitým úkolem je také zajistit výchovu k sebekontrolě a k sebeovládání.

9. ZÁVĚR

V dnešní chaotické době je potřeba přikládat výchově i vzdělávání velký význam. Na to se ale mnohdy zapomíná nejen v rodinách, ale také někteří pedagogičtí pracovníci zapomínají na svůj úkol: snažit se, nejen předávat vědomosti, ale je také důležité formovat charakter dětí a vytvářet u nich kladné postoje ke světu. K tomu by měla sloužit cílevědomá a trpělivá výchova.

POUŽITÁ LITERATURA:

JŮVA, Vladimír et. al.: *Základy pedagogiky (pro doplňující pedagogické studium)*. Brno: Paido, 2001

PRŮCHA, Jan / WALTEROVÁ, Eliška / MAREŠ, Jiří: *Pedagogický slovník*. Praha: Portál, 1995

PRŮCHA, Jan: *Moderní pedagogika*. Praha: Portál, 1997

SKALKOVÁ, Jarmila: *Obecná didaktika*. Praha: ISV nakladatelství, 1999